

Карабалаева С.Б.

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ СУУ РЕСУРСТАРЫНЫН КӨЙГӨЙЛӨРҮ
ЖАНА АНЫ КОРГОО МАСЕЛЕЛЕРИ**

Карабалаева С.Б.

**ПРОБЛЕМЫ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ КЫРГЫЗСТАНА
И ВОПРОСЫ ИХ ЗАЩИТЫ**

S.B. Karabalaeva

**THE PROBLEM OF THE WATER AND RECOMMENDATIONS ON THE PROTECTION
UNDER THE LAWS OF THE KYRGYZ REPUBLIC**

Туркмөндөр «Тамчы суу - алтын кыпыны», - дешет экен.

УДК: 502.7:34 (572.2)(04)

Макалада суу ресурстарынын көйгөйлөрү, анын булгануусу тууралуу актуалдуу маселелери жана Кыргыз Республикасынын мыйзамдагы тарабынан аларды коргоо боюнча сунуштар чагылдырган.

Негизги сөздөр: суу, мыйзам, ден соолук, айлана-чөйрө, корук, экологиялык көйгөйлөр

В статье содержится проблемы водного ресурса, актуальные вопросы их загрязнения и рекомендации по охране в рамках законодательства Кыргызской Республики.

Ключевые слова: вода, закон, здоровье, среда обитания, заповедник, экологические проблемы.

The article contains the problem of the water, actual problems of the pollution and reduction of the water reserves. There are the recommendations on the protection under the laws of the Kyrgyz Republic

Key words: water, health, lifestyle, law, nature reserve, the ecological problem.

Чындыгында эле, суу эң баалуу жаратылыш ресурсу болгондуктан, аны булгануудан сактоо жана сарамжалдуу пайдалануу көңүл борборунда болушу керек деп ойлойбуз.

Жаратылышка аяр мамиле кылуу, аны коргоо жана анын байлыктарын сарамжалдуу пайдалануу ар бир жарандын ыйык милдети болушу керек. Ал эми жаратылыш болсо бизди курчап турган ар түрдүү жердин бети, анын үстүндөгү аба массасы, суулар, топурактар, өсүмдүктөр жана жаныбарлар, т.а. биз жашаган табигый чөйрө. Табигый чөйрөгө туура мамиле кылуу, аны коргоо жана байлыктарын сарамжалдуу пайдалануу үчүн алардын өсүп-өнүгүү мыйзам ченемдүүлүктөрүн улам-улам жакшыртуу зарыл.

Ар бир жаран, бардыгы баш ийген жалпы мыйзам ченемдүүлүктөрдү билбей туруп, өзгөчө айлана-чөйрөгө жаратылыштын процесстерине жасаган адам баласынын терс аракеттери, терс натыйжаларга алып келээрин тажрыйбалар көрсөтүп жагат.

"Кыргызстан Евразиянын борборунда жайгашкан өз алдынча эгемендүү, кооз жаралыгышы бар мамлекет. Салыштырмалуу башка мамлекеттерге караганда, бийик тоолорунда 30-40 км аралыкта чокусунан жайдыр-кыштыр кар кетпеген ак мөңгүлүү, тоолуу өрөөндөр менен шаркырап аккан мөлтүр суулар, тоо капталдарында, суу жээктеринде өскөн

ар кыл токойлор, талаалар өзүнчө бир кайталангыс ландшафттарды түзүп турушат"[1].

Кыргыз Республикасы сууга бай мамлекеттерден бири. Биздин аймактан агып чыккан суулар кошуна республикалардын да сууга болгон муктаждыгын камсыз кылат. "Жылына биздин тоолордон агып чыккан суунун көлөмү 52 км³ ге жетет"[2]. Азыркы учурда, суунун ресурстарын булгануудан сактоо негизги проблемалардын бири деп айтсак болот. Булганыч заттардын булактары - өнөр жай ишканаларынан чыккан, шаар, кыштактардын турмуш-тиричилигин камсыз кылгандан кийинки таштанды агызган жана топурактын шорун жуудуруп, арыктарга кайра чогулган суулар болуп эсептелинет.

Кыргыз Республикасынын тоо сууларынын молдугу, бийик тоолордогу табигый жайыттар жана ар түрдүү жаратылыш байлыктары, алардын ичинде - кооз көлдөр, жайлоолор жана эс алууга ылайыктуу жайлар калк турмушунун түрдүү ар тармактарын өнүктүрүүгө негиз болуучу бул мыйзамга ылайык турмуш-тиричиликтерди алып баруу милдет. Мыйзамдарга көңүл бурсак, Кыргыз Республикасынын Суу мыйзамынын 3 беренесинин, 1 пунктунда: «Ар ар бир адам өмүрү жана ден соолугу учун ынгайлуу болгон экологиялык чөйрөгө укуктуу», деп жазылган, андан тышкары Кыргыз Республикасынын «Жарандардын ден соолугун коргоо» мыйзамынын 61 беренесинде: «Ар бир адам өмүрүн жана ден соолугун сактоого укуктуу»[3] деген негизги принциптерге ылайык, айла-чөйрөнүн сактоо өсүп-өнүгүүгө тоскол болбошу зарыл.

Учурда, "Эл аралык саламаттык сактоо уюмунун (ВОЗ) материалдарында өз жашоо-тиричиликке - 50%, айланадагы чөйрөгө - 20%, тукум куучулукка - 20%, сапаттык медико-санитардык жардам - 10% адамдын ден соолугуна таасир кылуу факторлорго кирет" [4].

С.В. Алексеев (1991) болсо, өзүнүн пикиринде, өз жашоо-тиричилигине 50-52%, тукум куучулук 18-25%, жаратылыш шарттар 10-20%, саламаттык сактоо уюштурусу 10-15% тузот деп эсептейт"[5].

Төмөндө айтылып кеткендер менен келишебиз, анткени адам өз жашаган чөйрөсүнүндө иш-аракеттеринин багытын туздөн-түз, өзгөчө өсүп келе жат-

кан жаш муундардын жаратылыш ресурстарынын булактарын коргоонун негиздерин жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн жакшылашын зарыл экенин белгилейбиз. Биздин оюбузча, суу ресурстары, анын таза колдоonusу көп көйгөйлүү сууролорду жаратып жатканы бизге маалым.

Сууларды булгануудан сактоо иштеринин ичинде маанилүүлөрү - айыл чарбасында пайдаланылуучу уу заттарды жана семирткичтерди эрежени бузбай пайдалануу, өнөр жайында иштетилген саркынды сууну таза сууга кошпой кайра айландырып пайдаланууга жетишүү, саркынды сууларды толук тазалап, кайра пайдаланууга жетишүү ж.б. десек болот.

Сууну коргоонун дагы бир актуалдуу маселелеринин бири - анын запасынын азайып кетишине жол бербөө. Ар бир агын суунун абалындагы токой аянттары агым пайда болуунун эң маанилүү фактору. Токойлорду кыркып жок кылуу суу режиминин бузулушуна, анын жалпы чыгымынын азайышына алып келет. Ошондуктан карагай, арча, жаңгак-мөмө токойлорун коргоо - сууну коргогондугу болот.

Жаратылыштын корголуучу суу объектилеринин эң маанилүүсү Ысык-Көл. Ысык-Көл суу агып чыкпаган туюк көл болуп эсептелинет. Анын айланасындагы агын суулар көлгө куят, ал эми көлдөн суу агып чыкпайт. Мындай шартта көлдүн алабында чарба иштерин жүргүзүү өзгөчө режимдерге ылайык болушу керек жана мыйзам чегинде айткарылышы зарыл. Корукка көл жээгинен 2 кмге чейинки жээк тилкеси кирсе да эс алуучу жайлардын курулушу кээ бир жерлеринде корук режимин сактоого мүмкүнчүлүк бербейт.

Айта кетсек, "Ысык-Көл мамлекеттик коругу Кыргыз Республикасынын аймагында алгачкы уюштурулган корголуучу жай болуп саналат. Анткени 1948-жылы сууда сүзгөн жана суу жээктерин байырланган канаттууларды жана алардын жашоо чөйрөсүн сактоо максатында түзүлгөн. 1975-жылы Советтер союзу кол койгон Рамсар конвенциясына байланыштуу Ысык-Көл суусунда сүзүп жүрүүчү канаттуулардын эл аралык мааниси бар болгондуктан, өсүп-өркүндөөчү жай катары дүйнөлүк тизмеге катталган. Ошого байланыштуу корукка 15 миң га суу акваториясы жана 1,7 миң га жээктин саздак жерлери түбөлүккө бекитип берилген"[6]. Ошол эл аралык конвенциянын негизинде, азыркы учурда, иштер жүрүп жатат.

Жергиликтүү калктын да айлана-чөйрөгө болгон мамилеси алардын экологиялык маданиятына байланыштуу. Ошондуктан, Ысык-Көлдүн тегерегинде жашаган жергиликтүү калк үчүн, эс алууга келген ар адам үчүн жаратылышты коргоонун актуалдуу проблемаларын билүү, экологиялык маданиятын көтөрүү чоң мааниге ээ деп ойлойбуз.

Ошондуктан, төмөнкү сунуштардын зарылдыгы бар:

а) бул жерди айдоо, жаңы жерлерге суу жеткизүү үчүн каналдарды, суусактагычтарды көп куруу. Убагында мындай чаралар каралбаса, натыйжада, далай жерлердин табигый өсүмдүктөрү жоголот, жаныбарлардын жашоо мейкиндиги тарыйт жана бузулат.

б) илимий-техникалык жетишкендиктер, (мисалы утилизациялоо боюнча кичи-ишканалар, же бир нече жолу колдонуучу баштыктар, ж.б. тажрыйбага киргизүү), ошол проблемаларды жаратпай, башкача айтканда, адам коомунун пайдасына жана экологиялык көйгөлөрдү чечүү жагына багытталуусу керек.

в) сууну пайдалануунун структурасы төмөндөгүдөй: "айыл чарбада 69%, өнөр жайда 21% , коммуналдык чарбада 6%, суу тосмолор 4%"[7] болгондуктан, тазалоо имараттарын колдонуу, сууну туура колдонуусуна түз жолдордун бири. Тузсуз суу менен камсыз кылуунун көптөгөн жолдору бар, суусу мол региондордон суусу аз райондорго каналдар аркылуу жеткирүү, деңиз суусун тузсуздандыруу, суунун запасын транспорттоо (сүйрөтүп баруу), сууну сарамжалдуу жана рационалдуу пайдалануу - бул суу сактагычтарды куруу.

Адабияттар:

1. Исаев Д. «Кыргызстандын табийгатынан баян» Ф: 1961.
2. С. Гиголян «Экологический кризис: шанс на спасение», Москва, 1998. Б.97.
3. Кыргыз Республикасынын «Суу» мыйзамыны 14.01.1994.
4. Кыргыз Республикасынын «Жарандардын ден соолугун коргоо» мыйзамы 9.01. 2005 года N 6.
5. Расмий сайт: www.who.int/ru
6. А.А. Келлер, В.И. Кувакин. «Медицинская экология» С-Петербург. 1999. Б.17.
7. Кыргыз СССР энциклопедиясы. Б:1993. Б.109.
8. Алиев З., Алинов С., «Жаратылышты коргоо». Б: 2009. Б.90.

Рецензент: к.ю.н., профессор Токтобаев Б.Т.